

בדפים האחרונים עסקנו בדיני שחרור עבד. ראינו בהרחבה שבקינין עבד יש שתי בחינות בבעלות: א. השימושית, כלומר יכולת השימוש בעבד לצרכיו של האדון. ב. בעלות עצמית, קשר עמוק "עבדו.. משורש נפשו" כלשון צדקת הצדיק.

הגמרא מביאה פעולה מסוימת שיעשה העבד, והיא תוכיח על שחרורו, וכך מובא שם (מ.):

א"ר יהושע בן לוי: עבד שהניח תפילין בפני רבו - יצא לחירות.

כלומר, עבד שהניח תפילין לפני רבו, יצא לחירות. הגמרא מקשה על כך מברייתא (שם):

מיתיבי: לזה הימנו רבו, או שעשאו רבו אפוטרופוס, או שהניח תפילין בפני רבו, או שקרא שלשה פסוקים בבה"כ בפני רבו - ה"ז לא יצא לחירות!

מובא בברייתא שאין הנחת התפילין לפני הרב משחררת את העבד! מדוע ריב"ל אמר שאם הניח העבד תפילין לפני האדון השתחרר העבד? ע"כ מתרצת הגמרא שרבי יהושע בן לוי עסק שהאדון הניח לעבד תפילין (שם):

אמר רבה בר רב שילא: כשרבו הניח לו תפילין.

במידה והאדון הניח לעבד תפילין, העבד יוצא לחירות. הרמב"ם (ח"ז) הוסיף פרט נוסף, 'עבד שהניח לו רבו תפילין בראשו', יוצא לחירות- וכופין את רבו להוציאו בשטר.

רש"י ביאר (ד"ה שהניח) שאין דרך העבד להניח תפילין משום שהיא מצוות עשה שהזמן גרמא. בתוספות מובא נוסף על העניין וזה לשונו (ד"ה כשרבו):

ולא משום דלא מיעביד ליה איסורא דמברך עליהן ואיכא ברכה לבטלה דהא סוכה לולב ושופר וכמה מצות עשה שהנשים מברכות אלא משום דאין עבדים רגילים בתפילין ואי לא דשחרריה לא הוה מנח ליה.

עבד שמברך על התפילין אין כאן ברכה לבטלה, כמו שאשה מברכת על מעשהה"ג (הכתב סופר מבאר כאן מח' רמב"ם תוס' ביחס לברכות נשים במעשהה"ג). והראיה שהעבד יוצא לשחרור, משום שאין העבדים רגילים במצוות התפילין. כלומר, אם האדון הניח לעבד תפילין, יש לנו ראיה שהוא שחרר אותו.

ההבדל בין הרמב"ם לתוס', הוא שהרמב"ם סובר שכופין אותו לשחרר משום שהניח לו תפילין, והתוס' מבארים שמשום שהניח לו תפילין ישנה ראיה ששחררו.

נראה לחקור האם התפילין על העבד הם סימן או סיבה? לפי התוספות, התפילין על העבד הם סימן שהאדון שחרר את העבד. אמנם עפ"י הרמב"ם התפילין שעל העבד גורמים לב"ד לכפות את האדון לשחררו, כלומר, הנחת התפילין על העבד הם הסיבה לשחררו. וכך מובא בדבריו של רבינו יחיאל (סנהדרין עמ' צח):

בכל אופן המעיין שם ברמב"ם, יראה שהוא מפרש כל הדינים כמו עבד שהשיאו רבו בת חורין או שהניח לו תפילין בראשו לא כמו שנראה מהתוס' בגיטין (דף מ ע"א ד"ה כשרבו) שזה ראיה שהוציאו לחירות דאי לא דשחרריה לא הוה מנח ליה אלא שזה גופא מה שמניח לו תפילין מפקיע העבדות.

נראה לענ"ד שכך הוא ההבדל בין המימרא של רבי יהושע בן לוי, שעבד שהניח תפילין לפני רבו יצא לחירות, כלומר, דווקא תפילין (התפילין הם הסיבה לשחרור העבד). והברייתא מפרטת כמה וכמה דינים, כלומר, כל הדינים הם ראיות וסימנים לשחרור העבד. ומסיקה הגמרא, שרבו הניח לו! רש"י ותוס' ביארו שהשתנה הזוית הסתכלות, מעתה הנחת התפילין היא גם ראיה וסימן שהאדון שחרר את העבד. אך הרמב"ם סובר שזוהי סיבה לשחרור העבד- שהרי כופין את האדון לאחר מכן (ושאר הדינים בברייתא מצטרפים להיות סיבות לשחרור העבד עיי' ברמב"ם).

ויש לעיין מדוע הנחת התפילין היא סיבה לשחרור העבד? בספר בני יצחק לרבי יצחק חאנין מובא ביאור עמוק לסיבת התפילין המשחררת מעבדות, וזה לשונו (פר' בשלח עמ' כד):

אמנם שמעתי מחכם אחד אשכנזי בעניין סמיכות "בשלח פרעה" לפסוק שלמעלה "והיה לאות על ידך ולטוטפות בין עיניך" ויהי בשלח פרעה את העם עם מאמרם ז"ל 'עבד שהניח לו תפילין רבו יצא לחירות' דשוב אינו עבדו. א"כ זהו שאמר והיו לטוטפות בין עיניך- ויהי בשלח פרעה דכיון דרבו דהיינו הקב"ה ציום להניח תפילין מיד יצאו לחירות דשוב אינן עבדים.

מצוות התפילין היא האות בין ה' לבין עמ"י, ע"י התפילים יודע האדם ששם ה' נקרא עליו. לכן הוא יוצא מכל השיעבודים, כך גם היציאה הראשונה משיעבוד מצרים הייתה ע"י התפילין. ע"כ הנחת התפילין על העבד, בעצם משחררת אותו לגמרי, כי זוהי הפעולה החזקה ביותר לשחרור העבד.

"כל שיש לו תפילין בראשו ותפילין בזרועו וציצית בבגדו ומזוזה בפתחו.. שנאמר: והחוט המשולש לא במהרה ינתק" (מנחות מג:). כלומר, מהפנים אל החוץ ומהחוץ אל הפנים, המזוזה בפתח הבית- חיצוני לאדם אך שייך לו, ציצית בבגד חיצוני לאדם אבל על גופו ממש. התפילין הם כבר ממש בתוך גופו, ע"כ נעשים מעור, ומקומם בראש ולא על הראש (ברכות ו. עיי' גר"א). כלומר, שם ה' שבתפילין הוא עצמיות האדם, "אני" ה"י", ע"כ בסוד התפילין דווקא להוציא את העבד המשעבד להיות בן חורין, למצוא את עצמיותו.